

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Karonen, Petri

Title: Konsten att vinna ett krig – och att förlora ett annat: fredens kriser efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget

Year: 2012

Version:

Please cite the original version:

Karonen, P. (2012). Konsten att vinna ett krig – och att förlora ett annat: fredens kriser efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget. In Svärdet, ordet och pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia. Festskrift till Nils Erik Villstrand den 24 maj 2012 (pp. 189-209). Historiska samfundet i Åbo. Skrifter utgivna av historiska samfundet i åbo.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Konsten att vinna ett krig – och att förlora ett annat: fredens kriser efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget

Petri Karonen

Fredens kriser som forskningsfält

I denna artikel jämförs konsekvenserna av westfaliska freden med påföljderna av de freder som ingicks efter det stora nordiska kriget. Framställningen fokuseras på hur statsmakten försökte lösa de problem som uppstod när samhället återgick till fredstillstånd. Tidsperioden omfattar åren 1648–1655 samt 1718–1741. Det gemensamma draget för åren efter 1648 och 1721 är att statsmakten åtminstone i princip hade gott om tid att förbereda sig inför freden. Förberedelserna för att avsluta trettioåriga kriget varade i årtal och frederna efter stora nordiska kriget förhandlades fram mellan åren 1719 och 1721.

Undersökningen fokuserar på de högsta politiska beslutsfattande organens – dvs. monarkens, riksrådets, centralförvaltningens och riksdagens – åtgärder och reaktioner. Analysen av de ifrågavarande krigens påföljder blir meningsfullare av att undersökningen inte bara kastar ljus över uppenbara och till synes självklara olikheter utan också ger forskaren tillfälle att begrunda möjliga likheter mellan dessa två olika kriser.¹

Kammarkollegiet var fram till mitten av 1600-talet i hög grad ett organ som verkställde beslut som planerats och fattats vid andra instanser. Just därför intar kammarkollegiet en nyckelroll vid undersökningen av problemen i samband med övergången från krig till fred. Samtidigt framhövdes kammarkollegiets roll som ensamstående utdelare av *immissioner* till förlänade gårdar, vilket i sin tur skärpte dess kontroll också inom detta område.² Statskontoret grundades 1680 som ett verktyg för att disponera statliga medel. Kammarkollegiets roll minskades samtidigt, fastän det behöll många viktiga kamerala uppgifter. I slutet av det stora nordiska kriget ökade

¹ Här kan endast hänvisas till den stora potential som till exempel historisk sociologi innehar. Fortfarande i dag är den för ett par år sedan avlidne Charles Tilly mycket aktuell med sina tankar om *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, New York 1984. På sätt och vis kommer jag att kombinera både de endogena och exogena faktorerna i undersökningen, vilket man vanligtvis inte har gjort tidigare. Se t. ex. Heinz-Gerhard Haupt, "Comparative history – a contested method", *Historisk Tidskrift* 2007: 4. Silke Neunsinger, "Cross-over! Om komparationer, transferanalyser, *histoire croisée* och den metodologiska nationalismens problem", *Historisk Tidskrift* 2010: 1.

statskontorets betydelse ytterligare. I början av 1719 fick ämbetsverket nämligen i uppdrag att med hjälp av några höga ämbetsmän samt fyra riksråd förbättra rikets svåra finansiella situation.³

Övergången från absolutism till ständervälde verkar ha underlättat anpassningen till freden åtminstone så till vida, att de parter som traditionellt hade ansvarat för att regera och verkställa bestämmelser, dvs. härskaren, riksrådet och kollegierna, blev tvungna att dela sin makt med riksdagen och utskotten. Tack vare det välutvecklade utskottsväsendet växte expertisen inom centralförvaltningen. Åtminstone vid 1719 och 1720 års riksdagar producerade Sekreta utskottet och dess underutskott så högklassiga betänkanden att utskotten bör karakteriseras som en uppenbar planeringsresurs och ett instrument som på ett väsentligt sätt underlättade återställandet av det riksomfattande fredstillståndet.⁴

Många och mycket bra undersökningar om krigstider under den förindustriella perioden har gjorts i de nordiska länderna. De här aktuella tidsperioderna har undersökts ur många synvinklar, men trots detta har man inte i någon större utsträckning behandlat de konkreta konsekvenserna av fredsfördrag eller de akuta åtgärder som undertecknandet av fredsfördrag ledde till. Ett av de fåtaliga undantagen, som också kan vara det enda i sitt slag, är Sven A. Nilssons artikel *Den karolinska militärstaten. Fredens problem och krigets* (1984).⁵

³ Om kammarkollegiet och statskontoret se t.ex. Karl Åmark, *Sveriges statsfinanser 1719–1809*, Stockholm 1961, s. 21–23. L. M. Bååth & Arne Munthe, *Kungl. statskontoret 1680–1930*, Stockholm 1930, s. 20–21, 36–37.

⁴ Se t.ex. Harald Gustafsson, *Political Interaction in the Old Regime. Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States*, Lund 1994. En sammanfattande beskrivning av förvaltningen och det politiska systemet i början av frihetstiden ges t.ex. i Petri Karonen, "Coping with Peace after a Debacle: the Crisis of the Transition to Peace in Sweden after the Great Northern War (1700–1721)", *Scandinavian Journal of History* 2008: 3, s. 206–208.

⁵ Sven A. Nilsson, "Den karolinska militärstaten. Fredens problem och krigets", *Tre Karlar. Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII*, Uddevalla 1984. Jfr även Sune Lundgren, *Johan Adler Salvius. Problem kring freden, krigsekonomin och maktkampen*, Lund 1945. Karonen, "Coping with Peace", s. 204. Undersökningarna av den så kallade makt- och militärstaten har framför allt berört 1600-talet. Fastän de teoretiska utgångspunkterna och frågeställningarna i dessa undersökningar ofta var mycket annorlunda än här, kan de kombineras med undersökningar som på ett vidlyftigt sätt fäster uppmärksamhet vid den asymmetriska växelverkan i lokalsamhället. Se t.ex. Jan Lindegren, "The Swedish 'Military State', 1560–1720", *Scandinavian Journal of History* 1985. Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*, Studia Historica Upsaliensia 161, Uppsala 1990. Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679*, Åbo: Åbo Akademi 1992. Jan Lindegren, "Om detta continuerar ett eller två år till, må vi säga att vi har vunnit land av androm och därutöver ruinerat vårt eget". Expansionspolitik i 1600-talets Sverige", *Annales Societatis Litterarum Humaniorum Regiae Upsaliensis. Årsbok. Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala* 1998, Uppsala 1999. Leon Jespersen (ed.), *A Revolution from Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia*, s. 1. 2000. Eva Österberg and Sølvi Sogner (eds.), *People Meet the Law. Control and conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period*, Otta 2000. Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721*, Stockholm 2011.

I den officiella propagandan och prästernas predikningar framhövdes fredens ”härlighet”.⁶ Ur *statsmaktens* synvinkel förorsakade freden dock stora problem. Under krigsåren var livet ofta relativt reglerat, men då det blev fred blev det också dags att betala – under kriget hade det ju vanligtvis varit möjligt att leva på kredit. (Som vi kommer att se brukade räntenivån visserligen vara mycket hög.).

Vid en undersökning av de problem som övergången till freden vållade är det ofta svårt att skilja mellan fred och krig.⁷ Dessutom måste man komma ihåg att en del av krigets konsekvenser var kortvariga, medan andra var märkbara till och med decennier efter att kriget tagit slut. Det är även viktigt att skilja mellan statsmaktens åtgärder och dess ”framgång” efter ett vunnet eller ett förlorat krig. I dessa avseenden gjorde westfaliska freden utan tvivel Sverige till en segrare och en regional stormakt. Då fick man konkret övning i återgången till fredstid., även om fredsperioden förblev kort och till och med delvis skenbar. Lika tydligt gjorde det stora nordiska kriget Sverige till ett land som hade lidit ett svidande nederlag.

I detta sammanhang bör man även hänvisa till de normativa aspekter som visar på de många problem som är återkommande vid övergången från krig till fred och innebär allvarliga utmaningar och hotbilder i förhållande till statens och samhällets funktionsförmåga (tabell 1).

Tabell 1. Utmaningar som övergången från krig till fred medför för staten och möjligheter att åtgärda problemen.⁸

Utmaningar	Medel
A. Allmän demobilisering	Trupper hemförlovas, produktion anpassas till fredstillstånd osv.
B. Pacificering av samhället: Lösning av politiska och ekonomiska problem	Samhället konsolideras, kontrollen upprätthålls/förstärks/ förminskas, återuppbyggnad, krigsersättningar betalas, gränser definieras, de skyldiga till (det

⁶ Riksarkivet (= RA) Kungl. Maj:ts kansli, Riksdagsacta, R 4802 (1649), Kongl. Maj:ts propositioner 1649, 22.1.1649. Inrikescivil expeditionen (1714) (1719–1809) (= ICE), Registratur 13.2.1724: 140–144 (bönedagsplakat). Karonen, ”Coping with Peace”, s. 203–204.

⁷ En forskningsinriktning har dessutom intresserat sig speciellt mycket för krigstidernas direkta och indirekta påföljder i samhället: J. R. Hale, *War and Society in Renaissance Europe, 1450–1620*. Fontana *History of European War and Society*, Avon 1985, speciellt kapitlen 7 och 8. Karonen, ”Coping with Peace”, s. 204.

⁸ Se Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, Helsinki: SKS 2006. Karonen, ”Coping with Peace”, s. 204–205, 208–217. Petri Karonen, ”The Peace Treaty of Hamina and its Aftermath in Sweden and in Finland”, *Sjuttonhundratals* 2010, s. 168–183. Petri Karonen, ”Yleisradio ja rauhaan palaaminen toisen maailmansodan jälkeen (1944–1950)”, Jari Ojala et al. (toim.), *Monelta kantilta. Ilkka Nummelalle omistettu juhla kirja*, Jyväskylä 2010, s. 149–162.

	förlorade) kriget bestraffas, statens legitimitet och suveränitet förstärks eller återupprättas
C. Integrering av veteraner i civilsamhället	Krigshjältar belönas med jordlotter eller pengar eller utmärkelser, förskaffas arbete och bostad osv.
D. Försörjning av krigsinvalidier, föräldralösa, änkor och ekonomiskt ruinerade	Bidrag, utbildning, arbetsplatser osv.
E. Minimering av mentala skador	Erinran om kriget i alla dess former, nationens ”andliga hållning” förbättras

Punkterna A, C samt D är klart mer konkreta och lättare att hantera eller åtminstone förstå än punkterna B och E. De ovan nämnda normativa aspekterna ingår antagligen i alla ”fredskriser”, men uttrycksformerna skiljer sig sannolikt stort från varandra. Varje tidsperiod har dessutom sina egna särdrag.

Stormakten som inte ens hade råd att avlöna sina tjänstemän

Det svenska rikets ekonomiska situation vid trettioåriga krigets slut kan inte ens med bästa vilja beskrivas som god. Kammarkollegiet, som ansvarade för upprättandet av staten (budgeten), slog i början av 1648 fast en princip om att de olika administrativa enheterna skulle beviljas medel enligt en prioriteringsordning. De militära kollegierna var de första som fick pengar för sina utgifter, därefter landsstaten och ”ifall något blev utöver” gavs resten till de övriga kollegierna.⁹ Kammarkollegiets verksamhet var inte särskilt planmässig under perioden 1648–1655 och kollegiet tacklade inte heller de faktiska problemen. I stället stod stora och små ärenden huller om buller på föredragningslistorna. Tecken på planmässighet kan dock urskiljas till exempel i en kunglig instruktion av mars 1648, som förutsatte att kammarkollegiet måste upprätta en förteckning över donationer som förmyndarregeringen hade beviljat efter Gustav II Adolfs död. Detta kan ses som en förberedelse för de senare verkställda belöningarna. På motsvarande sätt ålades kamrerarna vid kammarkollegiet cirka ett halvt år senare att upprätta en likartad förteckning för tiden efter Hennes Kungliga Majestäts trontillträde.¹⁰

⁹ RA Kammarkollegiet (= KK), Kansliet, Protokoll 5.1.1648: 8.

¹⁰ RA KK, Kansliet, Protokoll 20.3.1648: 89, 27.10.1648: 308. Om förläningar Sam. Clason, *Till reduktionens förhistoria. Gods- och ränteafsöndringarna och de förbudna orterna*, Stockholm 1895. Robert Swedlund, *Grev- och friherreskapen i Sverige och i Finland. Donationerna och reduktionerna före 1680*, Uppsala 1936, speciellt s. 99–100. Mauno Jokipii, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I*. Historiallisia Tutkimuksia XLVIII: I–II, Forssa: SHS 1956. Janne Haikari, *Isännän, Jumalan ja*

I riksrådets och kammarkollegiets handlingar från 1648 talas det inte mycket om kriget eller den därpå följande freden. Krigstillståndet verkar ha blivit så vardagligt att det inte behövde omnämnas explicit och inte längre väckte några känslomässiga reaktioner. De flesta av riksråden var under trettioåriga kriget män med stor erfarenhet eftersom de hade suttit länge på sina poster.

En av de få frågor som väckte livlig diskussion gällde hur trupperna i Tyskland borde belönas och framför allt hur regeringen efter fredsslutet skulle säkra den svenska krigsmaktens trovärdighet och försvarsförmåga. Drastiska truppnedskärningar var nödvändiga, samtidigt som i synnerhet fästningstrupperna måste utses med noggrannhet och anvisas tillräckliga resurser för att säkerställa deras trovärdighet.¹¹

Hur allvarlig situationen verkligen var framgår klart av ett brev som lästes upp i kammarkollegiet i början av augusti 1648. Brevet var skrivet av Sveriges ombud vid fredsförhandlingarna i Osnabrück, Johan Adler Salvius. Han hade fått i uppdrag att för kronans räkning betala pensioner till många höga officerare. Det här var pinsamt för honom, eftersom han inte hade den enorma summan – 360 000¹² riksdaler – som krävdes. Diplomatenes ståndpunkt var klar: ”iagh seer inthz annat än friden. Finge wij snart fridz, thz iagh af alt hierta önskar och eftertrachtar, så syntes H. F. N. [hertigen Karl Gustav, den blivande konungen Karl X Gustav] icke behöfwä alla subsidierna, och kunde man då een och annan nogot hielpa”. Salvius ansåg att utan fred hade kronan inga möjligheter att betala soldaternas löner eller pensioner: ”officerare som hafwer fått pension-bref och inthz ther opå bekomma, smäda och skulle argare än ther the inga breef bekommet hadhe.”¹³

När Per Brahe blev utnämnd till generalguvernör över Finland för andra gången våren 1648 var det en åtgärd som beredde väg för freden. Före hans utnämning hade Finlands angelägenheter hela tiden stått i fokus framför allt för kammarkollegiets verksamhet. Efter Brahes utnämning minskade ”Finlands” betydelse i centralförvaltningens diskussioner. Brahe fick så stora maktbefogenheter i den östra riksdelen att centralförvaltningen nu hade ett bekymmer mindre.¹⁴

rehellisten miesten edessä. Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla, Bibliotheca Historica 121, Helsinki 2009.

¹¹ *Svenska riksrådets protokoll*. 12, 1647, 1648 (= SRP). Med understöd af statsmedel i tryckt utgifvet af kongl. riksarkivet genom Severin Bergh. Handlingar rörande Sveriges historia. Tredje serien. Stockholm 1909, 30.6.1648, s. 358.

¹² Summan motsvarade cirka hälften av de genomsnittliga årskostnaderna för underhållet av den svenska expeditionsstyrkan i Tyskland under trettioåriga kriget. Lindegren, ”Om detta continuerar”, s. 35.

¹³ RA KK, Kansliet, Brev och suppliker 1648 (vol. 126), Johan Adler Salvius ifrån Osnabrugge 26.6.1648: 254.

¹⁴ RA KK, Kansliet, Protokoll 14.4.1648: 108, 17.4.1648: 111. I riksrådet dök frågan plötsligt upp redan i januari 1648, när drottningen tog upp vikten av att utse en generalguvernör för Finland. SRP 18.1.1648, s.

När freden hade ingåtts i Westfalen i oktober 1648 väckte detta inga stora känsloutbrott vid riksrådet eller kammarkollegiet.¹⁵ En av de få hyllningarna bestod i att man publicerade fredsfördraget på svenska år 1649 – det hade redan utkommit på tyska i slutet av föregående år.¹⁶

Det vore rimligt att anta att centralförvaltningen senast i det här skedet omgående började begrunda vad det nya läget egentligen innebar. De första verkliga tecknen på reaktioner kom ändå först i början av år 1649, då man presenterade planer för hemförlovning av trupper från Tyskland. Vintern gav centralförvaltningen en tilläggsfrist, eftersom hemförlovningen bokstavligen frös fast.¹⁷

De svenska trupper som skulle demobiliseras uppgick till cirka 64 000 man. Av dessa härstammade en fjärdedel från Sverige eller från Finland. Den största delen av armén bestod av infödda tyskar som naturligtvis stannade kvar i Centraleuropa efter kriget.¹⁸

Hemförlovningen blev inget stort problem. En faktor som otvivelaktigt förklarar detta är centralförvaltningens strävan att så snabbt som möjligt betala ut ”hemförlovningsersättningar” till soldaterna och bidrag för deras hemtransport. Till exempel behandlades ersättningarna till finländska veteraner snabbt. I bakgrunden kan man ana det praktiska behovet att förhindra att hemförlovade soldater stannade i huvudstaden och vållade problem där.¹⁹ Till exempel veteranerna i Tavastlands infanteriregemente återvände till sina hemtrakter mot slutet av år 1649. Drygt tusen män

275, se även 13.4.1648, s. 309–310. Erkki Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla (1600–n. 1680)*, Historiallisia Tutkimuksia LX, Forssa: SHS 1961, s. 107. Se även RA KK, Kansliet, Inkomna handlingar, Kungl. brev och remisser, vol. 9 1648, 5.8.1648: 512. Alf Erlandsson, *Skånska generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv. Förvaltnings- och arkivhistoriska undersökningar*, Bibliotheca Historica Lundensis XVIII, Lund 1967, s. 11. Om Finland och dess betydelse, se t.ex. Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, Juva 2008. Nils Erik Villstrand, *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*. Finlands svenska historia 2, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 702:2, Jyväskylä 2009, samt litteraturen nämnt där.

¹⁵ Också Severin Bergh fäste uppmärksamhet vid riksrådets ”stumhet” i ärendet (SRP, s. IX).

¹⁶ Fredstraktaten publicerades ånyo på svenska 1679. Fridz-fördragh, vthaff Rom. Keys. och Sweriges Kon. [!] Maj. ters Maj. ters sampt thet H. Rom. rijketz deputerades chur-furstars och ständers fullmechtighe legater, vthi Osznabrügg den 14. octobris åhr 1648. vnderskrifwit och medh theras signeten bekräfftat. Fridz-fördragh, vthaff Rom. Keys. och Sweriges Kon. [!] Maj. ters Maj. ters sampt thet H. Rom. rijketz deputerades chur-furstars och ständers fullmechtighe legater, vthi Osznabrügg den 14. octobris åhr 1648. vnderskrifwit och medh theras signeten bekräfftat. Tryckt i Stockholm, hoos Ignatium Meurer, anno M. DC. XXXXIX., 1649. Se även Instrumentum pacis, oder Friedens-Schluss, von benderseits als nemlich, käyserlichen und königlichen Schwedischen Gevollmächtigten, zu Osznabrüg den 27. Julii 6. Augusti. In gegenwart des Heil. Röm. Reichs bey denen Herren Schwedischen Abgesandten, versamleten Stände, erstlich laut und verständig abgelesen, hernacher mit Handstreich, feyerlich beträfftiget. [S.n.], in Jahr Schrift M. DC. XLVIII., 1648.

¹⁷ RA KK, Kansliet, Protokoll 5.1.1649: 2, 9.1.1649: 4.

¹⁸ Lars Ericson, ”Armén är under Alperna ... och garnisonerna kring hela Tyskland. Den svenska krigsmakten i Östersjöområdet från 1590-talet till 1670-talet”, Lars Ericson (red.), *Vägen till westfaliska freden. Sverige och trettioåriga kriget*, Lund 1998, s. 44–45, 71. Jussi T. Lappalainen, *Sadan vuoden sotatie. Suomen sotilaat 1617–1721*, Helsinki 2001, 107–109.

¹⁹ Se RA KK, Kansliet, Brev och suppliker 1648–1650.

tilldelades sammanlagt 226 indelta hemman; i medeltal fick alltså fyra män bebo ett hemman. Största delen av de hemförlovade soldaterna fick härbärke hos de bönder som tidigare hade låtit inskriva dem.²⁰

Efter freden klagade militären över att soldater trots allt inte kom i besittning av de hemman som borde ha tilldelats dem. Detta problem hänger samman med att den statliga kontrollen över beskattningen och hemmanen försvagades i den stundom kaotiska situation som rådde efter kriget.²¹

De verkliga problemen började kort efter att *satisfactio*-medlen, dvs. ersättningen till trupperna i samband med dessas avdankning, hade använts upp. Johan Adler Salvius' förhoppning om en fred som skulle rädda Sverige från ekonomiska och andra liknande problem blev inte verklighet. Ut- och indelningen av förlänningar och donationer förvandlades till en bekymmerfri fabrikation, där det ofta hände att ett och samma "grundstycke" förlänades två gånger.²²

Redan före krigets slut hade de ofrälse ständerna varit mycket oroliga över situationen samt kritiska mot både omfattningen av statsmaktens förläningspolitik och dess innehåll. Kritiken var mycket kraftig under riksdagen 1650, men redan tidigare och även senare på 1650-talet attackerade de ofrälse ständerna frälseståndets privilegier och kritiserade i synnerhet dess stora förlänningar. Man krävde en reduktion, som blev verklighet först på 1680-talet, när enväldet hade införts i Sverige.²³

Staten måste nöja sig med tillfälliga lösningar. En sådan var att i årtal uppskjuta avbetalningen av skulder. Följaktligen hade största delen av rikets tullinkomster vid decennieskiftet 1640–1650 blivit öronmärkta för betalning av gamla

²⁰ Ali Pylkkänen, *Talonpojan vainiolta sotilaan ruokapöytään. Tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilaille ja heidän perheillensä Suomessa 1636–1654*, Bibliotheca Historica 17, Helsinki 1996, s. 176–177, 179, 202. Demobiliseringen efter trettioåriga kriget behandlas mer generellt i Lars Ericson, "När armén var under Alperna. Den svenska krigsmakten i östersjöområdet från 1590-talet till 1670-talet", *Mare nostrum. Om Westfaliska freden och Östersjön som ett svenskt maktcentrum*. Skrifter utgivna av Riksarkivet 13. Redaktör Kerstin Abukhanfusa, Västervik 1999. Situationen i Finland har analyserats av Nils Erik Villstrand, "Ett avlägset krigs närhet. Det trettioåriga kriget och Finland", i Ericson (red.), *Den svenska krigsmakten i Östersjöområdet*, 1998.

²¹ RA KK, Kansliet, Protokoll 10.12.1649: 221–221v.

²²T.ex. Riksarkivet, KK, Kansliet, Protokoll 7.3.1649: 48v. Clason, *Till reduktionens förhistoria*, s. 84–87. Om *satisfactio*-medel se t.ex. Ericson, "Armén är under Alperna ...", 71.

²³ Under denna tid upplevde Europa en hel del politisk och social oro, se Geoffrey Parker and Lesley M. Smith (eds.), *The General Crisis of the Seventeenth Century. Second edition*, Guildford and King's Lynn 1997. Nils Ahnlund, "Ständsriksdagens utdaning 1592–1672", *Sveriges riksdag. Förra avdelningen. Riksdagens historia intill 1865. Tredje bandet*, Stockholm 1933, s. 264, 268–269, 281, 282. Sven A. Nilsson, "Reduktion eller kontribution. Alternativ inom 1600-talets svenska finanspolitik", *Scandia* 1958, s. 73–75. Stellan Dahlgren, "Estates and Classes", Michael Roberts (ed.), *Sweden's Age of Greatness 1632–1718*, Aylesbury 1973, s. 107. Kimmo Katajala, *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*, Historiallisia Tutkimuksia 212, Vammala: SKS 2002, s. 305–310.

skulder.²⁴ Detta kan betraktas som ett tecken på en allvarlig kassakris. Till exempel i mars 1651 förhandlade kammarkollegiets höga tjänstemän med den ledande gestalten inom tidens svenska affärsliv, Louis de Geer, om att denne skulle ersätta ”vissa överstar (dvs. befälhavare för utländska legotrupper) och officerare” deras fordringar. Kronan var i sin tur beredd att betala sin skuld med hjälp av inkomsterna från därpåföljande års stora sjötull. de Geer lät sin bokförare tillkännage att han inte tänkte nöja sig med den relativt höga ränta på åtta procent som kronan erbjöd honom, utan krävde – med framgång – en ränta på hela tio procent.²⁵

Pensioner utbetalades framför allt till utländska officerare, vilka inte kom i fråga när till exempel förläningar utdelades.²⁶ Att bevilja olika slags pensioner var ett sätt att lugna i synnerhet krigshövitsmännen. Pensionerna övergavs dock åtminstone på det normativa planet senast våren 1654.²⁷

Källmaterialet visar ganska entydigt att drottning Kristina huvudsakligen fattade de viktigaste besluten ensam.²⁸ Detta kommer främst till uttryck i olika råd till kammarkollegiet angående hur de förläningsbrev skulle utdelas. På basis av monarkens personliga order kunde till exempel den som anhöll om en förläning bli dirigerad direkt till Kunglig Majestät för att anhålla om förändring i det tidigare – och ofta i kategorisk stil framförda – beslutet.²⁹ Å andra sidan bad monarken även om rådets åsikt när olika ärenden dryftades vid riksrådet. Efter att drottningen fått svaret – vanligtvis från kanslern och högst ett par andra riksråd – fattades beslut på basis av dessa utsagor.

Härom vittnar en upplysning som nådde kammarkollegiets möte i mars 1651. Drottningen hade förordat att staten, som redan var svårt försenad, skulle upprättas på sådant vis, att ”nu allenast för denne gången anordnas för een och annan *Stat* een halfpart, til widhare beskedh och förordning af kongl. m^{tt}. framdeles,

²⁴ Se t.ex. RA KK, Kansliet, Protokoll 4.4.1649: 67v. (ersättning för 1650 års stora sjötull), även exempelvis 29.4.1653: 151–152 (gamla skulder betalades ur 1654 års koppartull och bl.a. ur årens 1654–1656 stora sjötull osv.). Jfr även t.ex. Sven A. Nilsson, ”Johan Adler Salvius”, *Scandia* 1945, s. 127, not 4, 130, not 1 (Recension av boken: Lundgren, *Johan Adler Salvius*).

²⁵ RA KK, Kansliet, Protokoll 6.3.1651: 100, 8.3.1651: 101. Jfr även KK, Kansliet, Inkomna handlingar, Kungl. brev och remisser, vol. 12 1651, 12.5.1651: 263. Om konkursrisken i Sverige på 1600-talet se t.ex. Michael Roberts, ”Introduction”, Roberts (ed.), *Sweden's Age of Greatness*, Aylesbury 1973, s. 12. Om statens ekonomiska läge efter Karl X Gustafs krig Georg Wittrock, *Karl XI:s förmyndares finanspolitik. Gustaf Bondes finansförvaltning och brytningen under bremiska kriget 1661–1667*, Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 15: 3, Uppsala 1914, s. 1–4. E. W. Dahlgren, ”de Geer, Louis”, *Svenskt Biografiskt Lexikon* (CD-ROM).

²⁶ Saken dryftades första gången vid riksrådet i juni 1648: SRP 9.6.1648, s. 338. RA KK, Kansliet, Inkomna handlingar, Kungl. brev och remisser, vol. 10 1649, 8.2.1649: 42.

²⁷ RA KK, Kansliet, Protokoll 8.5.1654: 166, 20.5.1654: 176–177.

²⁸ Angående t.ex. utdelningen av förläningar fattade drottningen formellt beslut självständigt: RA KK, Kansliet, Inkomna handlingar, Kungl. brev och remisser, vol. 11 1650, 1.8.1650: 375.

²⁹ RA KK, Kansliet, Protokoll 20.1.1651: 35. Swedlund, *Grev- och friherreskapen*, s. 124–127.

undantagandes de gemene och torftige som för deras ringa lön och wilkor intet kunne bijdha, för then skulle nu giöras full anordning”.³⁰ Året därpå stadgades att bara utbetalningsorder (*assignationer*) utfärdade år 1652 var giltiga; alla andra skulle enligt drottningens beslut ”revoceras och aldeles förbrännas”.³¹ I praktiken fick tjänstemännen och officerarna länge endast hälften av sin lön. Därför besöktes kammarkollegiet i juni 1653 av självaste rikskanslern Axel Oxenstierna som tog upp nödvändigheten av att betala ut lönerna åt kansliets lägre tjänstefolk.³²

Frammot år 1651 hade de ekonomiska problemen blivit mycket stora. Då yrkade till exempel hovrättsassessorn Ernst Creutz på att få ut sin lön för tre år. Han hoppades få hemman för det obetalda beloppet, men kammarkollegiet vägrade och hänvisade till ett nyss inkommet brev från drottningen där hon förbjöd kollegiet att ersätta skulder med lantgårdar.³³ I synnerhet i det här skedet var Sveriges kreditvärdighet allvarligt hotad. Hösten 1651 ålades kammarkollegiet av drottningen att anskaffa de nödvändiga betalningsmedlen genom att sälja kronans grundstycken ”emoth reda Contante penningar, och uthan någon afkortning, af eens eller annars löhn, eller andre pratensioner”.³⁴

Som tidigare nämnts, intog kammarkollegiet en nyckelroll vid undersökningen av problemen i samband med övergången till fred. En förändring skedde senast år 1652, då kammarkollegiet började upprätta ett ”*project*” som omfattade information om budgetsituationen, brådskande utgifter och möjliga inkomstkällor.³⁵ Samtidigt framhövs kammarens roll som ensam utdelare av *immissioner* till förlånade gårdar, vilket i sin tur ökade kammarens kontroll också inom detta område.³⁶

De drastiska dimensionerna av den kassakris som hade drabbat den nya europeiska stormakten framgick tydligt när kammaren i augusti 1652 dryftade ett förslag framställt av riks- och kammarrådet Erik Gyllenstiernas. Gyllenstierna försökte få ut en del av sin resterande lön och erbjöd sig att betala 2 000 riksdaler i kontanter i utbyte mot skattefrihet för en del av sina förlänningar. ”Av särskilda skäl” togs frågan upp till behandling även om kammaren var medveten om att erbjudandet stred mot de rådande principerna. Som motivering framfördes att kammaren inte kunde förse toppdiplomatens Schering Rosenhane med kontanter fastän han var på väg till Polen för

³⁰ RA KK, Kansliet, Protokoll 24.3.1651: 124–125.

³¹ RA KK, Kansliet, Protokoll 4.9.1652: 308.

³² RA KK, Kansliet, Protokoll 4.6.1653: 251.

³³ RA KK, Kansliet, Protokoll 16.10.1651: 373.

³⁴ RA KK, Kansliet, Inkomna handlingar, Kungl. brev och remisser, vol. 13 1651, 9.10.1651: 236.

³⁵ RA KK, Kansliet, Protokoll 6.2.1652: 39.

³⁶ RA KK, Kansliet, Protokoll 11.8.1652: 267.

att delta i fredsförhandlingar. De medel som Gyllenstierna erbjöd levererades till en befälhavare. Denna händelse, som visar hur snäva marginalerna kunde vara, förblev inget undantag. Två veckor senare, när en diplomat begav sig till England, kunde regeringen ännu inte ge honom några kontanter för resan. Tjänstemännen försökte dock snabbt skrapa ihop medel med hjälp av den ovan nämnda metoden.³⁷

Året 1653 medförde ingen stor lindring. Kammarkollegiet uppskattade att statens skulder var ansenliga och svårhanterliga. Tjänstemännen konstaterade att gäldenärerna i fortsättningen inte skulle nöja sig med ”goda ord”. Följaktligen kunde förvaltningen inte hålla sig till Kunglig Majestäts bestämmelser angående staten.³⁸

Förberedelserna för det krig som följde hade varit långvariga. De mest konkreta exemplen på detta är bestämmelserna som blev allmänna år 1652 och som gick ut på att lönerna till överstar, överstelöjtnanter och majorer betalades i jämna poster och att alla fick lika mycket. Avsikten var att hålla krigsherrarna belåtna och redo för nya krigiska aktioner.³⁹ I själva verket hade westfaliska freden inte gett centralförvaltningen någon anledning att verkställa en total demobilisering. Syftet med satisfactio-medlen hade varit att tillfredsställa bara en del av den stora fältarmén. Att tanken om en allmän demobilisering var främmande för de samtida framgår redan av drottningens propositioner vid riksdagen år 1649. Hennes kungliga majestät betonade att det i Tyskland åstadkomna fredstillståndet ingalunda betydde att man kunde stå med ”värnlöse och tome händer”. I stället krävde ”rijkszens tryggheet” att ”denne gjorde fredh hålles bewäpnadh, lijka såsom wapnen tillförende af tractaterne och fredzhandelen ähre befredade”. Drottningen önskade att riksens ständer gav henne svar på frågor om anskaffandet av extra medel och nya trupper för att säkerställa läget.⁴⁰ Krigskollegiet lyfte upprepade gånger fram hur erfarna officerare, ryttare och infanterisoldater måste hållas inskrivna och indelta – uppenbarligen med tanke på framtiden.⁴¹ Den första verkliga ”fredskrisen” efter 1590-talets konflikter var slutligen över först sommaren 1655, när Karl X Gustav började sitt krig mot Polen.

När allting är förlorat, finns det bara ära och titlar att utdela

³⁷ RA KK, Kansliet, Protokoll 21.8.1652: 285, 1.9.1652: 298, 299.

³⁸ RA Kammarkollegium till Kungl. Maj:t, vol. 1b 1650–1658, 26.7.1653.

³⁹ RA KK, Kansliet, Protokoll .11.1652: 420, 4.1.1653: 1, 25.6.1653: 276. Lindegren, ””Om detta continuerar””, s. 32.

⁴⁰ RA Kungl. Maj:ts kansli, Riksdagsacta, R 4802 (1649), Kungl. Maj:ts propositioner 1649, 22.1.1649.

⁴¹ Arméns styrka minskades i alla fall drastiskt efter den westfaliska freden: år 1654 var arméns styrka totalt bara 35 000 man. – T.ex. RA, Krigskollegium till Kungl. Maj:t, vol. 1, 1635–1656, januari 1650, 16.1.1651, odaterat (eventuellt år 1652): Ericson, ”Armén är under Alperna ...”, s. 74.

I slutet av det stora nordiska kriget var statsmaktens situation på sätt och vis en annan. Då förvaltade staten varken satisfactio-medel eller erövrade områden. Den ekonomiska situationen var desperat och stora områden förstörda, speciellt i Finland samt i Sveriges kustområden. Statsmakten kunde inte vänta sig några inkomster från många delar av riket för en lång tid framåt, utan staten var tvungen att bevilja sina undersåtar skattelindringar och skattefriheter. I statsförvaltningen hade ingen någon klar bild av rikets finanstillstånd vare sig under krigets gång eller i början av frihetstiden. Karl XII hade under kriget introducerat så kallade mynttecken, dvs. nödmynt, som gjorde rikets finanser ännu svårare att förutspå.⁴²

I ett avseende var beslutsfattarnas börda lättare nu än då det hade gällt att anpassa riket till westfaliska freden. Karl XII:s styre, som mot slutet av absolutismens tidevarv hade utvecklats till ett ekonomiskt tvångssystem, var ”förmånligt” för den nya regeringen när fredstillståndet återställdes. Till exempel kunde köpmännen eller tjänstemännen vid centralförvaltningen helt enkelt inte skuldsätta sig svårt på grund av överraskande och akuta betalningsuppdrag. Detta förbättrade förstås centralförvaltningens funktionsförmåga på ett betydande sätt.⁴³

På 1720-talet kunde regeringen relativt enkelt förbigå krigshjältarnas anspråk: till exempel utdelningen av adelsvärdigheter och hederstitlar var inte längre kopplad till betydande förläningar eller andra ekonomiska förmåner, trots att sådana hade utdelats mer än frikostigt efter freden år 1648. Överhuvudtaget var praxisen sådan att enskilda sökande inte ens anhöll om förläningar eller motsvarande förmåner, utan nästan uteslutande var intresserade av tjänster.⁴⁴

För att kunna öka innehållet i kronans kassa, försökte regeringen och ständerna desperat hitta nya inkomstkällor. I början av 1720-talet fick köpmännen, bruksägarna och manufakturisterna betydande stöd. Staten satsade bland annat mera på lån och direkta subventioner till företagare. Samtidigt ökade staten faktiskt sin kontroll över till exempel utnyttjandet av skogsresurserna. Trots att kungen hade förlorat sin makt utdelades monopolrättigheter, privilegier, skattelindringar och andra liknande ekonomiska rättigheter och förmåner till enskilda personer och organisationer

⁴² Om finansläget i Sverige under och efter stora nordiska kriget, se Jonatan Julén, *Om Sveriges statskuld 1718 och betalningen av densamma*, Göteborg 1916, t.ex. s. 3–4, 23–34, 83–84, 93. Åmark, *Sveriges statsfinanser*, s. 4–6. Om mynttecken se t.ex. Kungliga myntkabinettet, <http://www.myntkabinettet.se/web/Nodmynt.aspx> (1.9.2011).

⁴³ RA ICE, Registratur, 16.5.1720: 322v.–323. Julén, *Om Sveriges statskuld*, s. 16–18. Åmark, *Sveriges statsfinanser*, andra kapitlet.

⁴⁴ Se generellt RA Kungliga kansliets diarium, ICE, Ingående diarium C1a: 2–3 (1720–1724). Karonen, ”Coping with Peace”.

fortfarande ut i regentens namn. Hädanefter reglerades också utrikeshandeln och sjöfarten med hjälp av olika slags importförbud och *produktplakat* (1724).

En ny idé som utnyttjades i den svenska riksdelen redan under kriget var skatteköp, enligt vilket bonden kunde köpa kronohemman och omvandla dem till arvegods, alltså skattehemman. Efter kriget blev denna procedur en tillrådlig metod, eftersom finansförvaltarna hoppades att inkomsterna från försäljningarna skulle förbättra statens ekonomi. Till en början gällde dessa planer, som utan tvivel var orealistiska, framför allt Finland. Myndigheterna önskade att skatteköpet skulle tas i bruk också där som ”här i Sverige”. Den egentliga stadgan om skatteköp år 1723 gällde dock inte Finland, eftersom det konstaterades att hemman som hade blivit förstörda i krig eller av andra skäl inte stod till salu.⁴⁵

Demobiliseringen slog hårt mot avskedade soldater, underofficerare samt speciellt icke-adliga men också adliga officerare. Den här gången kom det inte på tal att härdade veteraner till varje pris skulle hållas inskrivna. Landshövdingarna ålades redan i juli 1720 att uppteckna alla kronohemman som låg öde, för att dessa skulle tilldelas de av massavsättningarna drabbade underofficerarna.⁴⁶ Det var inte längre fråga om betalningar av ”hedersskulder” eller ”satisfaktion”. Påföljderna och kostnaderna av krigens drabbade *individer* som hade blivit utsparkade från armén.

Statsmakten försökte lindra situationen med hjälp av så kallade fredshjälpsmedel, ur vilka ”hemförlovningspengar” donerades: till exempel år 1722 var normen att varje officer och underofficer som återvände från fångenskapen i Ryssland fick hälften av ett års lönepengar och varje menig 10 silverdaler. Men i praktiken fick många tidigare soldater, inklusive de som varit fångna i Ryssland, nästan ingenting av sina inestående löner.⁴⁷

Centralförvaltningen kände djup oro över de flyktingar som hade kommit från Finland och Östersjölandskapen och slagit sig ner i olika delar av ”riket”, det vil säga i de svenska landskapen. Delar av rikets areal hade övertagits av fienden redan mer

⁴⁵ Göran Rydeberg, *Skatteköpen i Örebro län 1701–1809*, Studia Historica Uppsaliensia 141, Angered 1985. Karonen, ”Coping with Peace”, s. 216.

⁴⁶ RA ICE, Registratur 26.7.1720: 565–565v. Se även Sten Carlsson, *Bonde – präst – ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar*, Stockholm 1962, s. 36–37. Ville Sarkamo, *Karoliinien soturiarvot: Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa*, Jyväskylä 2011.

⁴⁷ Se t.ex. RA ICE, Registratur 11.1.1722: 34–36, 30.1.1722: 115–115v. Julén, *Om Sveriges statsskuld*, s. 43, 58–59, 73–74.

än tio år tidigare, så flyktingsströmmen hade hunnit bli en rätt så vardaglig företeelse på samma sätt som själva kriget.⁴⁸

Det är tydligt att centralförvaltningens intresse fokuserades på Finland även i slutet av det stora nordiska kriget.⁴⁹ Fastän ingen visste säkert om de områden som ockuperats av ryssarna skulle återlämnas till Sverige eller inte, utnämnde riksrådet i god tid före freden i Nystad (den 30 augusti 1721) ett stort antal lägre och högre tjänstemän som skulle stationeras just i dessa områden.⁵⁰ Att tjänster tillsattes på detta sätt kan te sig lättvindigt och till och med ansvarslöst. Men vid närmare eftertanke kan tillvägagångssättet snarare ses som en förberedelse för framtiden och ett försök att lindra de problem freden skulle föra med sig. I synnerhet tillsättningarna av präster och tjänstemän inom rättsväsendet i god tid före fredsslutet måste ha varit medvetna åtgärder för att höja beredskapen för den kommande freden. Man kan nämligen anta att centralförvaltningen i Stockholm hade kännedom om läget i Finland.

Kriget förblev ett stort legitimeringsproblem för statsmakten. Ett beprövat sätt redan under stormaktstiden hade varit att utnämna så kallade rannsakande kungliga kommissioner som hade i uppgift att utreda och ganska ofta även döma i olika slags ärenden i riket. Under åren 1719–1720 utnämndes många kommissioner som skärskådade situationen i ”det Egentliga Sverige”. I Sverige undersökte kommissionerna huvudsakligen anklagelser om ämbetsmissbruk, men i Finland efter freden i Nystad kunde kommissionerna, den så kallade västra och östra kommissionen, också bevilja frihetsår.⁵¹

Det var nu helt nödvändigt att förse olika ekonomiska enheter med befrielser och skattelindringar, för kriget hade utsträckt sig till ”riket” på ett konkret sätt och förorsakat avsevärda förluster. De första som fick skattelindringar var svenska

⁴⁸ Se t.ex. Christer Kuvaja, *Försörjning av en ockupationsarmé. Den ryska arméns underhållssystem i Finland 1713–1721* Åbo 1999. Karonen, ”Coping with Peace”. Villstrand, *Sveriges historia*. Kustaa H. J. Vilkkuna, Vilkkuna, *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostaviehasta*, Helsinki 2005. Kustaa H. J. Vilkkuna, *Djävulens krig. Förrädaren Gustav Lillbäck och stora nordiska kriget 1700–1721*, Falun 2011. Johanna Aminoff-Winberg, *På flykt i eget land. Internflyktingar i Sverige under stora nordiska kriget*, Åbo 2007.

⁴⁹ Se t.ex. Villstrand, *Riksdelen*. Petri Karonen, ”De finska borgarna och begreppet ”Finland”. Om borgarståndet och dess krav på ständertidens riksdagar”, Max Engman och Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland NR 715. Helsingfors & Stockholm 2008, s. 265–283.

⁵⁰ Se närmare Karonen, ”Coping with Peace”, s. 209–211.

⁵¹ Marie Lennersand, *Rättvisans och allmogens beskyddare. Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730*. Studia Historica Upsaliensia 190, Stockholm 1999, kapitel 6. Se även K. O. Alho, *Läntinen tutkijakunta ja sen toiminta vuosina 1725–1727. Eräs Suomen jälleenrakennustyön vaihe isonvihan jälkeen*, Historiallisia Tutkimuksia XXVI, Helsinki 1940. Karonen, ”Coping with Peace”, s. 213. Antti Räihä, ”Övergångsprocess, besittningstagande och lokala sedvänjor. Erövrade provinser under den nya överheten i Ryssland och Sverige under 1600- och 1700-talen”, *Scandia* 2011:1), s. 134–157.

städer, bruk och i någon mån också bondgårdar, vilka hade förstörts av ryska flottavdelningar åren 1719–1721. När finländarna på 1720-talet argumenterade för skattelindringar för sina egna områden och hemorter hänvisade de flitigt till dessa generösa lindringar som kunde gälla i upp till åtta år.⁵² En av de metoder som centralmakten använde var att bevilja kollekt för återuppbyggnaden av förstörda kyrkor. Med den här metoden försökte man skapa en gemenskapsanda i det sönderslagna riket. I syfte att skapa ett slags ”rikssamfund” insamlades kollekt för lokala ändamål från *hela* riket. Efter år 1721 gällde dessa kollekt nästan uteslutande återuppbyggnaden av kyrkor i den östra riksdelen. Samtidigt inriktades de riksomfattande kollekterna uteslutande på renoveringen av kyrkor som hade blivit förstörda genom krigshandlingar eller under ockupationen.⁵³

I hela riket var det en fråga av yttersta vikt att alla undersåtar svor trohetsed till den nya härskaren efter Karl XII. På västra sidan av Bottenviken var situationen känslig, speciellt under våren 1720 när Fredrik I kom till tronen. Riksrådet skickade ut detaljerad information om formen av trohetsed (*huldskapz och troohedseeden*) till hela landet och ordinerade att eden skulle avläggas i varje sockenkyrka så snabbt som möjligt, på en enda söndag och omedelbart efter predikan. Detta ger ett exempel på hur predikstolen och kyrkan användes för att förmedla meddelanden från centralmakten. Men i Finland och även i Egentliga Finland fanns det så sent som 1725 fortfarande många lägre tjänstemän och präster som inte hade svurit trohet till kungen.⁵⁴

Gränsfrågan var ett centralt problem efter freden i Nystad. Den problematiska östgränsens betydelse för gränstullen och ”det svenska Finlands” ekonomi behandlades ofta under regeringens möten samt vid riksdagen. Vid den östra gränsen var det nödvändigt att återuppbygga själva infrastrukturen, för det fanns inte ens något postverk som hade kunnat garantera informationsförmedlingen.⁵⁵

I Sverige var det många som ville återta de förlorade områdena. Hoppet att återfå den gamla stormaktsställningen levde länge kvar. Trots de fromma orden om freden i Nystad (”den eviga freden” osv.) och trots rädslan för ryssarna trodde rådet och de inflytelserika ständerna att kommande gynnsamma konjunkturer skulle förändra

⁵² Se t.ex. RA ICE, Registratur, 19.7.1720: 540–541v; 12.8.1720: 601v.–602; 3.3.1722: 216v.–218, 17.7.1724: 805–806. Voitto Ahonen, *Jälleenrakennuksen politiikka ja talous. Kaupunkien toipuminen isostaviihastan noin vuoteen 1740*, Historiallisia Tutkimuksia 146, Vammala 1988.

⁵³ Se t.ex. RA ICE, Registratur 30.8.1721: 609–609v., 22.1.1723: 54–55. Jfr Registratur 16.8.1725: 892–892v. Ramsele församling beviljades inte tillstånd för kollekt eftersom kyrkan inte var förstörd eller skadad utan församlingen bara ville skaffa en större kyrkklocka.

⁵⁴ RA ICE, Reg. 6.5.1720: 286, 288. Karonen, ”Coping with Peace”, s. 214.

⁵⁵ T.ex. Karonen, ”Coping with Peace”, s. 208.

situationen i Norden. Hattarnas krig kan ses som en direkt fortsättning på det stora nordiska kriget och dess pinsamma slutresultat.⁵⁶ Ett sätt att hantera nederlaget var att staten aldrig officiellt tillkännagav vad freden i Nystad egentligen innebar. Inte heller offentliggjordes sådana kungörelser och ”Lof- och Tacksäjelse Skrifter” som hade blivit tryckta i samband med de olika fredssluten under stora nordiska kriget.⁵⁷

Statens framgång – eller misslycka – att lösa fredens kriser

I tabell 2 sammanfattas de viktigaste utmaningarna samt statsmaktens lösningar på de här två fredskriserna. Några av de här problemen har inte analyserats i denna artikel, utan iakttagelserna baserar sig på tidigare forskning.

Tabell 2. Utmaningar som övergången från krig till fred medför för en stat och möjligheter att åtgärda problemet samt lösningar i Sverige på 1600- och 1700-talet.

Allmänna utmaningar	Särskilda utmaningar samt lösningar i mitten av 1600-talet	Särskilda utmaningar samt lösningar på 1710- och 1720-talen
A. Allmän demobilisering	Statsmakten hade inte bråttom eller stor vilja att demobilisera trupper	Alla soldater avlägsnades ur arméns rullor; stora mängder krigsfångar från Ryssland Båda fallen: Alla meniga sändes snart från huvudstaden till hemorten
B. Pacificering av samhället	a) Återuppbyggnad och krigsersättningar: <i>Satisfactio</i> -medel för Sverige	a) Återuppbyggnad och krigsersättningar: Återuppbyggnadskrav speciellt i Finland; stora terrängförluster, men Ryssland betalade ersättningar till Sverige för de här förlorade arealerna; frihetsår samt skattelindringar för de drabbade områdena

⁵⁶ T.ex. Einar W. Juva, *Suomen tie Uudestakaupungista Haminaan 1721Ä1808. Historiallinen tutkielma*, Helsinki 1947, s. 85–86. Karonen, ”Coping with Peace”, s. 217.

⁵⁷ Nils Herman Quiding, *Svenskt allmänt författningsregister för tiden från 1522 till och med år 1862: under titlar, som antyda författningarnes föremål, med iakttagande af alfabetisk och kronologisk ordning, samt med återgifvande af de officiella författningsrubrikerna*, Stockholm 1865. *Svenskt offentligt tryck - 1833* (SOT) (<http://websok.libris.kb.se/websearch/form?type=sot>) (1.9.2011).

	<p>b) Definiering av gränser: Inget stort problem</p> <p>c) Straffandet av de skyldiga till (det förlorade) kriget: Den politiska krisen, speciellt vid riksdagen 1650</p>	<p>b) Definiering av gränser: Mycket stort problem vid östgränsen (viktigt för statens suveränitet)</p> <p>c) Straffandet av de skyldiga till (det förlorade) kriget: baron von Görtz avrättas</p> <p>Båda fallen: med den renläriga lutherdomen försökte kronan och kyrkan kontrollera undersåtarna</p>
C. Integrering av veteraner i civilsamhället	Adlande och stora förläningar, pensioner till officerare	Adlande och adelsvapen, inga förläningar Båda fallen: jordlotter för icke-adliga veteraner (begränsad)
D. Försörjning av krigsinvalidier osv.	Grundande av krigsmanshus osv.	Frihetsår samt skattelindringar för drabbade individer
E. Minimering av mentala skador	Historiska verk, medaljer och statyer osv.	De riksomfattande kollekterna, missvisande eller intetsägande information om innebörden av freden i Nystad

De valda lösningarna, som i några fall faktiskt inte var ”valda” utan baserade på tvång, varierade som väntat mellan de här två fredskriserna. Ett gemensamt drag gällde ett slags ”företräde för ekonomin”: det var nästan hela tiden fråga om pengar samt materiella resurser.

I tabell 3 granskas slutligen statens problemlösningsförmåga i de bägge fallen.

Tabell 3. De allmänna utmaningarna efter krigen (se tabell 1) samt deras eventuella förekomst efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget, liksom statens framgång eller misslyckande då det gällde att lösa problemen.

Utmaningar i allmänhet	Fredskrisen efter 30-åriga kriget	Fredskrisen efter stora nordiska kriget
	Utmaningens förekomst/framgång eller misslyckande	Utmaningens förekomst/framgång eller misslyckande
A. Allmän demobilisering	Nej	Ja/+
B. Pacificering av samhället	Ja/–	Ja/+
C. Integrering av veteraner med civilsamhället	Ja/=	Ja/–
D. Försörjning av krigsinvalidier osv.	Ja/–	Ja/=
E. Minimering av mentala skador	Nej	Ja/–

Förklaringar:

Ja/nej = ett särskilt problem

Statsmaktens resultat för att åtgärda problem:

+ = framgång

= = varken bra eller dåligt

– = misslyckande

Den framgångsrika övergången till fred år 1648 var inte i några som helst avseenden "lättare" än fredskrisen efter det förlorade stora nordiska kriget. De utmaningar som statsmakten var tvungen att möta var färre på 1600-talet, men legitimitetsproblemen var kanske ännu större än efter katastrofen på 1720-talet. Legitimitetsproblemen var förstås mycket stora i båda fallen, men de var inte likadana. I kölvattnet efter den westfaliska freden var de inrikespolitiska problemen de mest akuta, medan det efter freden år 1721 var fråga om problem på det utrikespolitiska området. Den inrikespolitiska situationen stabiliserades i det senare fallet mestadels tack vare det nya politiska systemet och riksdagsordningen. När ständerna hade möjlighet att delta i beslutsfattandet, betydde det även att det var enklare än tidigare att hitta de ansvariga för krigets konsekvenser. Trots detta är det lätt att säga att man efter det stora nordiska kriget inte utnyttjade erfarenheterna från trettioåriga kriget. Planeringen av övergången till fred baserade sig fortfarande på ad hoc-principen. Å ena sidan var bristen på planering påfallande, men å

andra sidan var situationen så allvarlig att man var tvungen att koncentrera sig på de akuta problemen.⁵⁸

⁵⁸ Petri Karonen, "The Council of the Realm and the Quest for Peace in Sweden, 1718–1721", Petri Karonen et al. (eds.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, Tampere 2009.